

INVENTARIS BOUWKUNDIG ERFGOED : MERKEM

Merkem

inventaris bouwkundig erfgoed \ geheel \ plaats

ID: 122026

URI: <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/122026>

Locatie

Provincie	West-Vlaanderen
Gemeente	Houthulst
Deelgemeente	Merkem
Straat	

Administratieve gegevens

Gebeurtenissen	■ Inventarisatie Houthulst (geografische inventarisatie: 01-01-2006 - 31-12-2006).
-----------------------	--

Juridische gevolgen

Op dit moment is dit object **niet beschermd** en **niet vastgesteld**.

Beknopte karakterisering

Beschrijving

Merkem is een deelgemeente van Houthulst met 2245 inwoners en ca. 2642 ha (informatie gemeentebestuur Houthulst, januari 2005). In 1976 fusioneert Merkem samen met Klerken, Jonkershove en Houthulst tot de fusiegemeente Houthulst.

Merkem is gelegen ten westen van de centrale heuvelkam van West-Vlaanderen op zo'n 10 km ten zuiden van Diksmuide, zo'n 15 km ten noorden van Ieper en zo'n 23 km ten westen van Roeselare. Omliggende gemeentes zijn: ten noorden Nieuwkapelle (Diksmuide) en Woumen (Diksmuide), ten oosten Klerken (Houthulst), ten zuiden Bikschote (Langemark-Poelkapelle) en tot slot ten westen Noordschote (Lo-Reninge) en Lo (Lo-Reninge).

Merkem is een landbouwgemeente gelegen op de grens met de zandleemstreek, gekenmerkt door een vlak tot zwak golvend reliëf met een gemiddelde hoogte van ca. 5 tot 10 m. De valleien van de Ieperlee en de Martjevaart vertonen daarentegen eerder de geologische kenmerken van de Polderstreek, een laaggelegen grachtenrijk gebied getypeerd door open weides en schaarse bewoning.

Merkem telt slechts één belangrijke verkeersweg, de N 369 (Diksmuide-Ieper; cf. Iepersteenweg). Deze doorsnijdt het grondgebied in noord-zuidelijke richting ten oosten van de dorpskom. Naast de IJzer in het meest noordelijke puntje van Merkem, zijn de Ieperlee (grens met Noordschote (Lo-Reninge)) en de Martjevaart (grens met Bikschote (Langemark-Poelkapelle)) de belangrijkste waterlopen. Kleinere waterlopen die het gebied ontwateren zijn o.m. de Corverbeek, de Engelendelft, Koeivaardeken en de Steenbeek (grens met Jonkershove (Houthulst)).

Merkem wordt voor het eerst in 869 vermeld als "Marcheim". Deze naam zou zijn afgeleid uit een samenstelling van "Merc" / "Marc" (grensgebied) en "haima" / "heim" (woonplaats), met een algemene verklaring als 'nederzetting in een grensgebied' of 'nederzetting bij een grens'. Andere auteurs menen dat het eerste deel van de naam afkomstig is van het Germaanse hydroniem "Markis" / "Marko", refererend naar de beek het Martje en dus zoveel betekent als 'woonplaats aan het Martje'. De naam werd in de loop der tijden op verschillende wijzen geschreven: "Marcheim" (869), "Merckam" (938), "Merckhem" (1107), "Merchem" (1115), "Marcheim" (1191), "Merkem" (1232), "Merkeem" (1282), "Mercheem" (1307), "Markem" (1328), "Merckeem" (1411), "Merckhem" (1775), "Merckhem" (1789), "Merckem" (1848) en "Merkem" (1915).

De huidige gemeente Merkem is na het ancien régime ontstaan uit drie afzonderlijke entiteiten. De eerste entiteit was de heerlijkheid Merkem, een gebied van 242 gemeten dat als appendente heerlijkheid samen met Klerken, Esen en Woumen ressorteerde onder het Woumen-Ambacht binnen de kasselrij van het Brugse Vrije. Deze heerlijkheid had haar zetel op het domein van het huidige kasteel de Coninck de Merckem te Merkem en was sedert 1100 eigendom van verschillende adellijke families, waaronder de geslachten Grammene (tot 1351), Moerkerke (tot 1419), Villain (tot 1460), Halewijn (tot 1609) en de Mérode (1764). In 1764 kocht ridder Jean Jacques van Outryve de heerlijkheid voor de som van 47.000 florijnen. Vermits zijn enige dochter in 1797 met ridder Patrice de Coninck huwde, werd de heerlijkheid met bijhorend kasteel na zijn dood (1815) eigendom van het geslacht de Coninck. De tweede entiteit was de z.g. "De Splete", dat zich gr.m. ten noordwesten van het kasteeldomein uitstrekte tot aan de weg Diksmuide-Ieper (N369; Iepersteenweg). Deze entiteit viel wel onder de rechtspraak van de Heerlijkheid Merkem, maar werd geleid door een 'Hooftman'. De huidige straatnaam Pletstraat, vroeger Spletestraat zou hier nog naar verwijzen.

De laatste entiteit was de heerlijkheid de Corvere, die zich min of meer ten zuidoosten van de weg Diksmuide-Ieper (N369) uitstrekte over de voormalige boskant van Merkem en Jonkershove over een oppervlakte van 368 gemeten. In tegenstelling tot de heerlijkheid van Merkem, behoorde deze heerlijkheid tot de Kasselrij Ieper. Door huwelijk kwam de heerlijkheid de Corvere in het bezit van het geslacht Halewijn, waarna de geschiedenis van de heerlijkheid de Corvere en de heerlijkheid te Merkem samenloopt. De naam Corverbeek herinnert nog aan deze voormalige heerlijkheid.

HISTORISCHE INLEIDING

Romeinse periode

Tijdens werkzaamheden aan de vijvers in het kasteelpark door ridder de Coninck worden in 1785 een grote hoeveelheid medailles uit de Romeinse tijd teruggevonden. De oudste klimt terug tot de periode van Lucius Verus (tweede helft van de 2de eeuw), terwijl de andere hoofdzakelijk uit de tijd van Alexander Severus (eerste helft 3de eeuw) stammen. Mogelijk bevond zich op de site van het kasteel een Romeinse villa, een militair kamp en een heiligdom. De archeologische vindplaats is alleszins in de buurt gelegen van de huidige Steenstraat. Deze straat gelegen ten noorden van Merkem tussen de gemeentes Woumen (Diksmuide) en Klerken (Houthulst) was

oorspronkelijk een onderdeel van het Romeinse diverticulum of de zijbaan ten noorden van de grote verbindingsweg tussen Boulogne-sur-Mer en Keulen. Deze secundaire weg liep van Steenvoorde (Noord-Frankrijk) in noordoostelijke richting verder over Poperinge, Woumen/Houthulst, Esen, Werken en Aatrijke tot in Brugge. Hij werd in het begin van onze tijdrekening aangelegd om de ontsluiting van het kustgebied te bevorderen.

Vroege middeleeuwen

In de vroege middeleeuwen werd het volledige grondgebied van Merkem ingepalmd door het z.g. "Vrijbos". Dit immense bos van ca. 6000 ha. strekte zich uit over het volledige grondgebied van de fusiegemeente Houthulst en gedeelten van de gemeenten Woumen (Diksmuide), Zarren (Kortemark), Staden (Staden), Westrozebeke (Staden), Passendale (Zonnebeke), Langemark (Langemark-Poelkapelle) en Bikschote (Langemark-Poelkapelle). Hiermee was het "Vrijbos" het meest noordelijke boscomplex van de bossengordel rond de stad Ieper die de overgang markeerde tussen de bossen van Zillebeke en Heuvelland in Zuid-West-Vlaanderen en de bossen van Torhout en Brugge in het noordelijke gedeelte van de provincie.

Negende eeuw

868: sommige auteurs situeren de eerste voorloper van de huidige parochiekerk Sint-Bavo (cf. Westbroekstraat nr. + 3) reeds in 868. Anderen plaatsen het ontstaan van de kerk pas rond 1050 of 1100. Wat er ook van zij, rond 1050 krijgt de Sint-Bavokerk van het bidsom Terwaan een altaar toegewezen.

869: Merkem wordt voor het eerst in de bronnen als "Marcheim" vermeld. Het betreft een nederzetting die tussen een kreek en het "Vrijbos" gelegen is.

Twaalfde eeuw

Begin 12de eeuw sticht Jan van Waasten (1099-1130), bisschop van Terwaan, te Merkem een vrouwenklooster naar de regel van de heilige Benedictus. Sanderus daarentegen schrijft in zijn Flandria Illustrata (1643) de stichting toe aan Clementia van Bourgondië, gravin van Vlaanderen (ca. 1133 overleden). Dit klooster was oorspronkelijk wellicht een kleine cella afhankelijk van de abdij van Mesen (Heuvelland), vermits het klooster in 1147 is opgenomen in een goederenlijst van deze abdij. In 1176 of ten laatste 1185 wordt het klooster evenwel onafhankelijk en afgescheiden van de abdij van Mesen. De huidige straatnamen Kloosterstraat en Kloostermolenstraat verwijzen thans nog naar de vroegere inplanting van dit middeleeuwse kloostercomplex (cf. Kloosterstraat).

1107: de parochie Merkem wordt eigendom van de abdij van Sint-Bertinus te Sint-Omaars (Noord-Frankrijk). Voordien behoorde de parochie toe aan de Sint-Vaastabdij te Atrecht (Noord-Frankrijk).

Ca. 1130: een lokale heer laat bij de parochiekerk een castrale motte of een kasteel op een aarden ophoging optrekken. Ca. 1130 wordt deze motte door de kroniekschrijver Walter van Terwaan als volgt omschreven: "Bij de kerk stond een hoge versterking, die naar de mode van de tijd was gebouwd. Immers, in die streek is het de gewoonte van de rijkste en adellijkste mannen om een ophoging van aarde te maken en dit zo hoog als ze maar kunnen en er een zo diep mogelijke gracht rond te graven. Ze omringden de ophoging met een palissade van planken die op een zeer solide manier zijn samengevoegd. Zo maken ze een omheining die zo veel mogelijk met torens wordt geflankeerd. Binnen deze omheining bouwen ze een versterkt gebouw, dat het geheel beheerst. Men kan er dan alleen binnen langs een brug, die vertrekt van de overzijde van de gracht en tot aan de top van de ophoging reikt, en op die hoogte de toegang in de palissade bereikt". De bouw van dergelijke mottes kent in Vlaanderen een hoogtepunt op eind 11de/ begin de 12de eeuw tot eind 12de/ begin 13de eeuw.

Dertiende eeuw

1222: het Benedictinessenklooster krijgt naast Sint-Pieter ook Onze-Lieve-Vrouw als

patroonheilige.

1251-ca. 1265: op initiatief van Margaretha van Constantinopel, gravin van Vlaanderen en Henegouwen, en de stad Ieper wordt de natuurlijke waterloop Ieperlee(t) gekanaliseerd als een vitale transportverbinding tussen de lakenstad en de zee. Dit kanaal groeit later uit tot het huidige Ieperleekanaal.

Veertiende eeuw

1381: het kasteel op de castrale motte behoort toe aan het geslacht Van Moerkerke. Enkele jaren na een brand in 1381 wordt het kasteel heropgebouwd.

Zestiende eeuw

1559: bij de herverdeling van de bisdommen wordt Merkem bij het nieuwe bisdom Ieper gevoegd.

1566: tijdens de godsdiensttroebelen wordt het Benedictinessenklooster samen met de Sint-Bavokerk en het kasteel door de Geuzen vernield. De zusters trekken zich terug in hun refuge te Ieper, waar ze zich definitief zullen vestigen. Het verwoeste kasteel wordt heropgebouwd door het geslacht Van Outryve.

1561-1571: op de Grote Kaart van het Brugse Vrije van de hand van Pieter Pourbus is het grondgebied "Merckem" slechts ten dele weergegeven vermits enkel de heerlijkheid Merkem tot het Brugse Vrije behoorde. Op het laatste kwart van de 16de eeuw wordt de dorpskern gedomineerd door de kerk en de omwalde kasteelsite met een zeer geringe bebouwing in de onmiddellijke omgeving. Een tweede kleine bewoningsconcentratie bevindt zich ter hoogte van "de Drie Grachten". Voorts zeer verspreide bebouwing langs de huidige Iepersteenweg. Opvallend evenwel is dat het middeleeuwse Benedictinessenklooster - dat eigenlijk tot de kasselrij Ieper behoorde - summier is weergegeven als "Clooster van Merckem" met o.m. een kerkvolume.

1585: op aandringen van bisschop Rythovius worden de kloosterdomeinen van het Benedictinessenklooster verdeeld onder de parochiekerk en de Jezuïetenorde die zopas te Ieper een college had opricht.

1584-1591: Spaanse troepen leggen ten westen van de IJzer en de Ieperlee een verdedigingslinie aan om het achterliggende poldergebied te vrijwaren van de plundertochten uitgevoerd door de hervormingsgezinden vanuit Oostende. Als onderdeel van deze verdedigingslinie wordt ten noorden van de samenvloeiing van de IJzer en de Ieperlee een klein vierkant sperfort opgericht, de voorloper van het latere "Fort de Knocke" (cf. * Ieperleedijkstraat z.nr.).

1590: hervormingsgezinden uit Oostende steken de kloostergebouwen in brand. De Jezuïeten bouwen bij de ruïnes een hoeve, het z.g. "Jezuïetengoed", waar ze o.m. onderricht verschaffen.

20 januari 1596: Syderoen de Ho(o)sche (later verlatijnt als Sidronius Hosschius) wordt als zoon van Syderoen de Ho(o)sche en Jo(o)ssyne Caeyaert in de Groenestraat geboren (cf. Groenestraat nr. 39). Na zijn humaniorastudies aan het Jezuïetencollege in Ieper en zijn studies filosofie te Douai treedt hij op twintigjarige leeftijd binnen in de orde van de Jezuïeten te Mechelen. Vier jaar later, in 1620, verhuist hij naar het college van 's Hertogenbosch waar hij les gaat geven. In 1623 start hij vervolgens met de studie van theologie aan de Leuvense universiteit. Na het voltooien van zijn studies, wordt hij in 1628 in 's Hertogenbosch aangesteld als studieprefect Omwille van de strijd tussen de Noordelijke Provinciën en de Zuidelijke Nederlanden dient hij echter 's Hertogenbosch te verlaten en keert hij terug naar het Jezuïetencollege te Gent. In 1634 begint hij zijn dichterscarrière waarmee hij snel internationale faam verwerft. Hij maakt hoofdzakelijk elegieën (lange en zware verzen) waarin hij de natuur, God en het antieke Rome verheerlijkt. In 1647 wordt hij door Leopold-Wilhelm, landvoogd der Zuidelijke Nederlanden aangesteld als hofmeester. Op 4 september 1653 overlijdt hij als overste

van het Jezuïetencollege te Tongeren.

Zeventiende eeuw

1604: na de verovering van Oostende door de Spaanse landvoogd Alexander Farnese verliest de verdedigingslinie ter hoogte van de IJzer en de Ieperlee haar belang. Het sperfort "de Knocke" blijft evenwel samen met nog drie andere forten behouden (cf. * Ieperleedijkstraat z.nr.).

Tweede helft 17de eeuw: onder de Spaanse-Franse oorlogen wint het "Fort de Knocke" opnieuw aan strategisch belang.

1668: met de Vrede van Aken wordt de kasselrij Veurne-Ambacht bij Frankrijk gevoegd. Om het nieuw geannexeerde gebied te vrijwaren laat Lodewijk XIV de noordgrens van zijn rijk versterken door Vauban met de aanleg van een dubbele verdedigingslinie, de z.g. 'pré-carré'. Omwille van het uitzonderlijk strategisch belang wordt het "Fort de Knocke" naar ontwerp van Vauban verder uitgebouwd (cf. * Ieperleedijkstraat z.nr.).

Achttiende eeuw

1713: met de Vrede van Utrecht maakt de kasselrij Veurne-Ambacht opnieuw deel uit van de Oostenrijkse Nederlanden. Het "Fort de Knocke" wordt samen met de steden Veurne en Ieper opgenomen in de "Bareelversterking" tegen het Franse koninkrijk. Na het midden van de 18de eeuw verliezen deze versterkingen echter geleidelijk aan hun betekenis.

1764: ridder Jean Jacques van Outryve koopt de heerlijkheid Merkem voor de som van 47.000 florijnen. Vermits zijn enige dochter in 1797 huwt met ridder Patrice de Coninck wordt de heerlijkheid met het bijhorende kasteel na zijn dood (1815) eigendom van het geslacht de Coninck. Het geslacht levert de opeenvolgende burgemeesters van Merkem.

1770-1778: op het einde van de 18de eeuw, cf. de Ferrariskaart, kent "Merckhem" een grote bewoningsconcentratie aan de oostzijde van de huidige Westbroekstraat, terwijl de linkerzijde is ingenomen door een kasteel met formeel aangelegd kasteelpark en de parochiekerk.. Het huidige stratenpatroon van de dorpskom en het landelijke gebied gaat in grote lijnen terug op het toenmalige stratenpatroon, hoewel het uiterste oosten van het grondgebied nog grotendeels is ingenomen door het z.g. "B(o)i's de Milaene", een onderdeel van het toenmalige "Houthulst Bosch". Het ontgonnen landelijke gebied wordt vnl. gekenmerkt door verspreide bebouwing van eerder kleine hoeses.

1773: bij de opheffing van de Jezuïetenorde wordt het "Jezuïetengoed" te Merkem eigendom van de bisschop van Ieper. Deze verkoopt de hoeve aan Jean Jacques van Outryve, heer van Merkem. Wanneer zijn dochter in 1797 huwt met ridder Patrice de Coninck (1770 - 1827) komt het kasteel en de het "Jezuïetengoed" (cf. Kloosterstraat nr. 4) in het bezit van het geslacht de Coninck. In de loop van de 18de eeuw wordt het kasteel grotendeels herbouwd volgens de toen heersende Franse stijl met mansardedak. Het kasteel behoudt zijn 18de-eeuwse uitzicht min of meer tot aan de Eerste Wereldoorlog.

Negentiende eeuw

Door een herverdeling van de bisdommen ressorteert Merkem vanaf 1801 onder het bisdom Gent en vanaf 1834 onder het bisdom Brugge.

1828: de provinciale steenweg Diksmuide-Ieper (huidige N369; cf. Iepersteenweg) wordt aangelegd.

1833: op initiatief van pastoor Benoit wordt voor de kinderen van de 'buskanters' op de wijk Aschhoop de z.g. "Bosschool" - een gemengde school - opgericht. In 1879 wordt het schooltje op initiatief van de familie Maes uitgebreid en krijgt het de naam "Sint-Pietersschool". Na de Eerste Wereldoorlog wordt de school heropgebouwd, maar in 1976 opgeheven en vervolgens verbouwd (cf. Kloostermolenstraat).

1837: eveneens op initiatief van pastoor Benoit en Catherina Casier wordt in de Kouterstraat een klooster voor de Zusters van de H. Vicentius à Paulo opgericht (cf. Kouterstraat nr. 28). De oorspronkelijke vestiging in een grote woning langs de Kouterstraat kent in de loop van de 19de eeuw geleidelijk aan uitbreiding tot een volwaardig kloostercomplex ter hoogte van het huidige rusthuis "vzw Merkem Seniorenzorg". Tijdens de Eerste Wereldoorlog wordt het complex echter volledig vernield en vanaf 1922 iets meer naar het zuiden als een eenheidscomplex samen met een schoolvleugel (lagere school) heropgebouwd naar ontwerp van architect Alphonse De Pauw (Brugge). Het klooster van Merkem heeft verschillende bijhuizen te Reningelst (1856), te Sint-Michiels (Brugge) (1880) en te Gijverinkhove (1893) en Reningelst (1908).

1844: voor de kerk plaatsing van een arduinen pomp met bronzen borstbeeld van Sidronius Hosschius naar ontwerp van de beeldhouwer Pieter De Vigne (Gent) en met het opschrift "Aan Sidronius Hosschius, Latynschen Dichter, gebooren te Merkem MDXCVI, De Gemeente MDCCCXXXIV". De basis van deze pomp die tijdens de Eerste Wereldoorlog werd vernield, is de z.g. "Steen van Merkem" die zich thans op de site van de IJzertoren te Kaaskerke (Diksmuide) bevindt. In hetzelfde jaar wordt op de gevel van zijn geboortehuis (cf. Groenestraat nr. 39) een marmeren gedenkplaat ingemetseld.

1841: de Kouterstraat wordt gekasseid. In de daaropvolgende decennia worden de aardewegen tussen het dorpscentrum en de verschillende gehuchten systematisch voorzien van een kassei bestrating: o.m. Westbroekstraat (1867), Drie Grachtensteenweg (1877), Merkemstraat (1898-1900) en Stationsstraat (1900).

1862: bouw van een gemeentelijke jongensschool in de Westbroekstraat.

1877: rechte trekken en kasseien van de Drie Grachtensteenweg richting Noordschote en de bouw van een brug over de Ieperlee.

1879: in de nasleep van de schoolstrijd krijgt Merkem een vrije, katholieke jongensschool. Deze wordt op aansturen van burgemeester baron Charles de Coninck in 1882 opgeheven ten gunste van de gemeentelijke jongensschool. In 1879 wordt het schooltje op het gehucht Aschhoop eveneens met een aantal klassen uitgebreid.

Twintigste eeuw

1900: bouw van een jongensschool met directeurswoning in de Kouterstraat naar ontwerp van de bouwmeester Vinck (Veurne). Anno 1900 telt Merkem 3563 inwoners. Voor de Eerste Wereldoorlog telt Merkem nog zeven molens. Het zijn de "Cayennemolen" aan de Martjevaart, de "Beukelaremolens" aan de Rodesteestraat, de "Plaetsemolens" aan de Kouterstraat (afgebroken in 1911), de "Schransmolens" en de "Stenen molens" beide langs de Iepersteenweg en de "Sint-Jansmolens" langs de Groenestraat.

25 september 1906: opening van de lijn nr. 107 van de Buurtspoorwegen Diksmuide-Woumen-Merkem-Bikschote-Zuidschote-Elverdinge-Ieper en Merkem-Noordschote-Reningelst-Oostvleteren-Westvleteren-Krombeke-Poperinge. De vergunning voor de aanleg en uitbating van deze lijn werd bij K.B. van 25 maart 1901 verleend, waarop de nodige infrastructuurwerken in september 1903 een aanvang namen. Hierbij werd de Stationsstraat doorgetrokken tot aan de Kouterstraat.

1911: de "Plaetsemolens": aan de Kouterstraat (hoek huidige Duivenstraat) wordt afgebroken.

Eerste Wereldoorlog

Aangezien Merkem in het frontgebied gelegen is, heeft de Eerste Wereldoorlog en de samenhangende vernietiging een belangrijke impact op het dorp. Niet enkel de Sint-Bavokerk, maar het volledige dorp wordt vernield.

3 augustus 1914: België weigert Duitsland een vrije doorgang naar Frankrijk. De dag daarna valt

Duitsland België binnen.

2 september 1914: de eerste vluchtelingen komen te Merkem aan. De vluchtelingenstroom, vnl. uit de streek van Mechelen, zou meer dan een maand duren.

13 september 1914: 200 Duitse verkenners te paard (Uhlanen) arriveren te Merkem. Ze trekken verder naar Noordschote (Lo-Reninge), Reninge (Lo-Reninge), Oostvleteren (Vleteren) en Proven (Poperinge).

7 oktober 1914: opnieuw doen Duitse verkenners Merkem aan om van hieruit verder te trekken naar Ieper en Poperinge.

10 oktober 1914: uit vrees dat de oprukkende Duitse troepen de brug over het Ieperleekanaal aan het gehucht "Drie Grachten" zouden innemen bouwen de Belgische genietroepen hier een verdedigingsstelling uit (cf. Drie Grachtensteenweg).

15 oktober 1914: het Belgische leger neemt zijn voorzorgen en laat de "Drie Grachtenbrug", "de Knokkebrug", alsook de "Cayennemolen" opblazen. Loopgraven worden in allerijl aangelegd met medewerking van de burgers.

16 oktober 1914: Duitse troepen bezetten reeds Houthulst en Klerken. De bevolking van Merkem slaat op de vlucht.

21 oktober 1914: Merkem wordt gebombardeerd en het gehucht "Luigem" wordt ingenomen door Duitse troepen. Een drietal dagen later volgt ook het gehucht "Langewade" langs de Iepersteenweg in het uiterste zuiden van Merkem.

Eind oktober 1914: Duitse troepen installeren een observatiepost in het park van de kasteelsite de Coninck de Merckem (cf. Westbroekstraat nr. 1). Van hieruit hebben ze een goed overzicht op de stellingen van de "Drie Grachten" en de voorposten van het Belgische leger te Noordschote.

November 1914: samen met de inundatie van de IJzervlakte komt ook het gebied ten noordwesten van Merkem (ten noorden begrensd door de Blankaartvijver en ten zuiden door de Ieperlee), en de vallei van de Martjevaart (westelijke grens Merkem) onder water te staan. Hierdoor blijft enkel de hoger gelegen steenweg Noordschote-Luigem nog begaanbaar en worden er aan beide kanten ter hoogte van deze weg stellingen uitgebouwd. Franse troepen nemen stelling ter hoogte van het gehucht de "Drie Grachten" (cf. Drie Grachtensteenweg, z.nr.), terwijl de Duitsers het gehucht "Luigem" (cf. Westbroekstraat z.nr., naamsteen Luigem schiereiland) uitbouwen.

Nacht van 9 op 10 november 1914: Franse troepen, waaronder talrijke Zeeaven ondernemen een mislukte aanval op de Duitse stelling "Luigem" met zware verliezen als gevolg.

Nacht van 11 op 12 november: een Duitse tegenaanval op de Franse voorpost de "Drie Grachten" mislukt eveneens.

29 maart 1915: Duitse troepen ondernemen met meer succes een tweede offensief op de voorpost de "Drie Grachten" die sedert begin 1915 door Belgische troepen van de Fransen was overgenomen. Op 8 april wordt de "Drie Grachten" ingenomen en als Duitse voorpost ingericht. De voorpost bestaat uit een ca. 100 tot 150 m lange verdedigingsstelling langs het kanaal van zware betonnen bunkers met elkaar verbonden door manshoge loopgraven.

1915-1917: de Duitse stellingen de "Drie Grachten", "Luigem" en "Merkem" worden ten noorden beschermd door het overstromingsgebied van de Blankaartvijver (Woumen; Diksmuide) en ten zuiden door dat van de Ieperlee en Martjevaart waardoor Merkem een eerder rustige Duitse sector was. Langs de Iepersteenweg wordt ondertussen de eerste Duitse Linie, de z.g. "Brabantlinie" uitgebouwd. Van hieruit vertrekt met het oog op de aan- en afvoer van materiaal een netwerk van spoorwegen naar het "Bos van Houthulst" (ten oosten van Merkem) dat omwille van zijn hoogteligging op een uitloper van de 'rug van Westrozebeke' uitgebouwd is als een

strategisch knooppunt van verdedigingswerken met loopgraven en prikkeldraadversperringen (cf. historische inleiding Houthulst).

Juli 1917: Merkem dat tot op heden relatief goed bewaard bleef, wordt door de Franse artillerie onder vuur genomen waarbij het dorp tot een echt kraterlandschap herschapen wordt.

Augustus 1917 tijdens de Derde Slag om Ieper (31 juli - 26 oktober 1917) veroveren Belgische troepen de Duitse voorpost "Drie Grachten".

26 oktober 1917: een deel van Merkem wordt door Franse mariniers ontzet op de Duitsers en het 2de Bataljon Karabiniers neemt de stelling "Luigem" op 27 oktober in. Het offensief strandt echter ter hoogte van de lijn Blankaert - de Kippe - Aschhoop en de rand van het "Vrijbos". Hiermee wordt Merkem in twee delen opgesplitst: het zuidwestelijke deel met de dorpskern is nu in handen van de geallieerden, terwijl het noordoostelijk deel nog bezet gebied is.

7 december 1917: de Franse mariniers dragen de veroverde sector over aan de Belgen die onmiddellijk tussen de Blankaartvijver en de Corverbeek een voorste linie uitbouwen met loopgraven, bunkers en prikkeldraadhindernissen. In de loop van 1917 schrijven Vlaamse soldaten die opkomen voor de toepassing van de taalwetten in het leger op de basis van de blauwe hardstenen dorpspomp met het borstbeeld van Sidronius Hosschius in rode verf "hier ons bloed, wanneer ons recht" als vorm van protest. De basis van deze pomp die de geschiedenis in zal gaan als de z.g. "steen van Merkem" wordt in 1933 overgebracht naar de crypte van de IJzertoren te Kaaskerke (Diksmuide).

Winter 1917-1918: Duitse troepen proberen herhaaldelijk om Merkem te heroveren. Om hun slaagkansen te vergroten gebruiken ze hierbij ondermeer zenuwgas.

9 april 1918: in een laatste poging om de strategische kanaalhavens (Duinkerke en Calais (Noord-Frankrijk)) te veroveren start het Duitse leger zijn z.g. "Lente-offensief". Nadat een eerste poging richting Amiens (21 maart - 4 april 1918) mislukt, ondernemen de Duitsers vanaf 9 april een tweede poging ter hoogte van de Ieperboog met de bedoeling de stad Ieper in een 'tang' te nemen.

16 april 1918: als inleiding op de z.g. "Slag van Merkem" bestoken Duitse troepen de Belgische linies met Minenwerferbommen en duizenden gasgranaten.

17 april 1918: z.g. "Slag van Merkem". In een poging om Merkem te veroveren en zo door te kunnen stoten naar Ieper en Poperinge ondernemen de Duitsers een offensief op de Belgische linies te Merkem. De stellingen aan de gehuchten de "Kippe" en "Aschhoop" vallen relatief snel in Duitse handen, maar het offensief wordt ter hoogte van het gehucht "Langewade" een halt toegeroepen door een tegenaanval van de geallieerde troepen o.l.v. generaal Jacques. In de z.g. "Slag van Merkem" sneuvelen iets meer dan vierhonderd soldaten en vallen vele gewonden.

28 september 1918: het eindoffensief wordt om half drie 's morgens ingezet. Hierbij is de herovering van het "Bos van Houthulst" als Duits strategisch bolwerk een belangrijke doelstelling. Onder leiding van Generaal-Majoor Van Acker wordt het "Bos van Houthulst" nog diezelfde dag door de 7de Infanteriedivisie (bestaande uit het 4de, het 23ste en het 24ste Linierement) niet zonder aanzienlijke verliezen ontzet.

Van de wederopbouwperiode tot heden

1919: om de wederopbouw van het verwoeste dorp in goede banen te leiden, laat Merkem zich -conform aan de wet van 8 april 1919 - op 11 juli 'adopter'. In een eerste fase worden een aantal voorlopige barakken gebouwd vooral ter hoogte van het 9e-Linieplein. Op 25 augustus wordt vervolgens Théo Raison (Veurne) aangesteld als superviserend architect die samen met architect A. De Smedt (Brugge) de aanleg- en rooilijnplannen tekent. Binnen het jaar is de tramlijn Diksmuide-Merkem-Oostvleteren terug operationeel voor de aanvoer van bouwmaterialen. Vanuit de Dienst der Verwoeste Gewesten worden budgetten ter beschikking gesteld om het

wegennet, de infrastructuur, woningen, handelspanden, kerken, enz. herop te bouwen.

1920: naast een aantal hoeves, staat architect Théo Raison ook in voor de heropbouw van de belangrijkste gebouwen uit het dorp waaronder het gemeentehuis (cf. Kouterstraat nr. 26) en de pastorie (Westbroekstraat nr. 5). In hetzelfde jaar wordt ook gestart met de heropbouw van de Sint-Bavokerk naar ontwerp van architect A. Janssens (Gent). Andere architecten betrokken bij de heropbouw van huizen en hoeves te Merkem zijn C. Cauwe (Brugge), J. De Bruycker (Roeselare), Antoine Dugardijn (Brugge), L. Hocepied (Moeskroen), L. Janssens (Menen), E. Jaspar (Ukkel), J. Marstboom (Menen), V. Renders (Brussel), C. Schmidt (Poperinge), F. Schoup (Diksmuide), H. Vanden Berghe (Oostrozebeke), Camille Van Elslande (Veurne) en L. Van Haverbeke (Brugge). Geleidelijk aan keren ook de bewoners van Merkem terug. Waren er eind 1919 al 450 inwoners teruggekeerd, eind 1920 zijn dit er al 1300 en in 1923 zo'n 2274. Een 1200-tal inwoners keert na de oorlog echter niet meer terug naar hun dorp.

1922: start met de wederopbouw van een kloostercomplex van de Zusters van de H. Vincentius à Paulo naar ontwerp van architect Alphonse De Pauw (Brugge), cf. Kouterstraat nr. 28.

1923: start met de wederopbouw van het kasteel de Coninck de Merckem naar ontwerp van Jules Coomans (Ieper) door aannemer Jules Soete (Ieper), cf. Westbroekstraat nr. 1.

12 september 1921: de gemeenteraad keurt de inrichting van de Duitse begraafplaatsen "Château Maes" en "Draaibank" goed, maar verzoekt de ontruiming van de kerkhoven "Kloostermolen", "de Kippe", "Merkem" en "Langewade" omdat deze gelegen zijn in de onmiddellijke omgeving van bebouwing of grote verkeersaders.

24 oktober 1921: gemeenteraadsbeslissing om openbare verlichting te plaatsen op de dorpsplaats en de gehuchten "t Hoekje", "de Kippe" en "Luigem".

1937: bij het uitvoeren van een boring voor een steenput in de Kouterstraat nr. 5 stoot men op een slagand van een mammoet.

1939: de Sint-Bavokerk (cf. * Westbroekenstraat nr. + 3) wordt bij K.B. van 20/02/1939 beschermd als monument.

1961: inhuldiging van het brandweerarsenaal in de Kouterstraat.

1974: de z.g. "Beukelaremolen" (cf. * Rodesteenstraat nr. 8) wordt bij K.B. van 23/04/1974 beschermd als monument.

1995: het z.g. "Fort de Knocke" (cf. * Ieperleedijkstraat z.nr.) word bij M.B. van 13/03/1995 beschermd als monument.

RUIMTELIJKE STRUCTUUR EN BOUWKUNDIG ERFGOED

Door zijn ligging in het frontgebied wordt Merkem tijdens de Eerste Wereldoorlog volledig vernietigd. Het bouwkundig erfgoed wordt er dan ook volledig getypeerd door een wederopbouwarchitectuur die in deze streek bovendien bijzonder sober is. Bij de heropbouw van Merkem werd het historische stratenpatroon in de dorpskern en het landelijke gebied in grote lijnen gerespecteerd. Eerder uitzonderlijk voor de wederopbouw werd te Merkem voor de heropbouw van zowel grotere complexen als hoeves en woonhuizen niet teruggerepen naar de vooroorlogse situatie. Zo worden o.m. het kasteel de Coninck de Merckem (Westbroekstraat nr. 1), het kloostercomplex van de Zusters van de H. Vincentius à Paulo (Kouterstraat nr. 28), het gemeentehuis (Kouterstraat nr. 26) en de gemeenteschool (Kouterstraat nr. 24) naar een volledig nieuw ontwerp zonder enige referentie aan de vooroorlogse situatie heropgebouwd. Alleen de beschermde Sint-Bavokerk met voorgeplaatste westtoren (cf. * Westbroekstraat z.nr.) wordt min of meer naar vooroorlogs model heropgebouwd naar ontwerp van architect A. Janssens (Gent). Niettemin geeft het historische en bochtige stratenpatroon, de kleinschaligheid van de architectuur in de dorpskern en de bijzonder sterke visuele relatie tussen het kasteel de

Coninck de Merckem, de Sint-Bavokerk en de pastorie (Westbroekstraat nr. 5) de dorpskern een bijzonder karakter. Het noordoosten van de dorpskom daarentegen (Boterbloemstraat, Akkerwindestraat, Klaproosstraat, Meidoornstraat, ...) wordt gekenmerkt door recentere verkavelingen, een gebied dat geleidelijk aan een verdere uitbreiding kent langs de noordzijde van de Stationsstraat.

Een belangrijke uitzondering op de wederopbouwarchitectuur vormt de z.g. "Beukelaremolens", een beschermde 18de-eeuwse houten staakmolen uit Poperinge die na de Eerste Wereldoorlog ter vervanging van de vooroorlogse molen langs de Rodesteestraat werd ingeplant (cf. * Rodesteestraat nr. 8). Een tweede beschermd monument betreft het z.g. "Fort de Cnocke" (* Ieperleedijkstraat z.nr.), een geheel van landschappelijke 'sporen' van het voormalige "Fort de Cnocke" in de onmiddellijke omgeving van de samenvloeiing van de IJzer en de Ieperlee dat in opdracht van Jozef II in 1781 geslecht werd. Door zijn frontverleden wordt Merkem eveneens gekenmerkt door een aantal bunkers, een groot aantal monumentale oorlogsgedenktekens en gedenkplaten die vooral de "Slag van Merkem" of het overlijden van een individuele soldaat herdenken, zoals het oorlogsgedenkteken voor adjudant Van Eecke (cf. Iepersteenweg z.nr.) en de gedenkplaat voor adjudant Taymans (cf. Kloosterstraat nr. 1).

De laaggelegen en grachtenrijke broeken in het westen van Merkem langs het Ieperleekanaal en de Martjevaart zijn in de landschapsatlas opgenomen als onderdeel van de relictzone "IJzervallei"

INVENTARISATIE VAN RELICTEN UIT WO I IN DE WESTHOEK (Provincie

West-Vlaanderen, "Oorlog en Vrede in de Westhoek" en Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Afdeling Monumenten en Landschappen).

1837-1987. 150 jaar klooster te Merkem, in dienst van God en de mensen, Merkem, 1987.

Abbaye de Saint-Pierre et de Notre-Dame à Merkem, in Monasticon Belge, Tome III, Province de Flandre Occidentale, Luik, 1960.

BOUCIQUE G., Merkem, oorlogsgeschiedenis 1914-1918, Brussel, 1964.

DEBAEKE S., LERMYTTE J., Merkem in de kijker, het dorp anno 1900, tijdens de Grote Oorlog en de heropbouw, Veurne, 1995.

DE CONINCK DE MERCKEM, Annales de Merckem, Brugge, 1878.

DEVLIEGER L., Kunstpatrimonium van West-Vlaanderen. De molens in West-Vlaanderen, Tielt, 1984.

JACOBS M., Naamstenen 1914-1918, Brugge, 1988.

JACOBS M., Zij, die vielen als heldenInventaris van de oorlogsgedenktekens van de twee wereldoorlogen in West-Vlaanderen, Deel 2, Brugge, 1995.

Mercheem. Periodiek van heemkring Sidronius Hosschius, jg. 1 tot jg. 14, 1990-2004.

NEYENS J., De buurtspoorwegen in de provincie West-Vlaanderen 1885-1967, Lier, 1980.

NOTEBAERT A., NEUMANN C. e.a., Inventaris van het archief van de Dienst der Verwoeste Gewesten, Algemeen Rijksarchief, Brussel, 1986.

OPSOMER R., BOUCIQUE G., Ons dorp Merkem, 1952.

OPSOMER R., Merkem in de oorlogsperiode, 1959.

PRIEM V., Kastelen en landhuizen in de Westhoek, Ieper, 1998, p. 69-79.

ROOSE B., Repertorium van bronnen voor Kunst- en Cultuurgeschiedenis in het archief van de provincie West-Vlaanderen (3 de afdeling) 1817-1879, Brussel, 2001, p. 276.

SIX J., Inwijdingsfeest van de gerestaureerde houten Beukelaremolens te Merkem, Wijk Luigem, Gemeente Houthulst, op zondag 30 augustus 1987, in Molenecho's, jg. 15, nr. 5-6, 1987, p. 217-221.

VAN ACKER J., Abdijen in de Middeleeuwse kustvlakte, in Vlaanderen, jg. 49, nr. 281, 2000.

VAN ACKER J., Inventaris van de abdij van Merkem, in Biekorf, jg. 87, 1987, p. 286-291.

VAN ACKER L., De verovering van het Fort de Knocke, in Biekorf, jg. 81, nr. 1, 1981, p. 9-28.

VERBRUGGEN J.F., La bataille de Merkem 17 avril 1918, 1977.

VLAMYNCK M., Sidronius de Hossche Vlaams neo-Latijns dichter uit Merkem, in Bachten de Kupe, jg. 21, nr. 2, p. 29-35.

WARLOP E., Inventaris van het archief van de Abdij van Merkem, Deel 1. Inleiding. Ontledingen van de oorkonden (1173-1585), Brussel, 1965.

Bron: Missiaen H. & Vanneste P. met medewerking van Gherardts F. 2006: *Inventaris van het bouwkundig erfgoed, Provincie West-Vlaanderen, Gemeente Houthulst, Deelgemeenten Jonkershove, Klerken en Merkem*, Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen WVL24, (onuitgegeven werkdocumenten).

U kunt deze pagina citeren als:

AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2016: *Merkem*. In *Inventaris Onroerend Erfgoed*. Opgehaald van <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/122026> op 10-08-2016 11:35.

